

**РЭАЛІЗАЦЫЯ КАМПЕТЭНТНАСНАГА ПАДЫХОДУ
ПРЫ ВЫКАРЫСТАННІ ДЫДАКТЫЧНЫХ
І ДЫЯГНАСТЫЧНЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ
У ПРАКТЫЦЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

С. М. Якуба

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, yakubasm@bsu.by*

Артыкул прысвечаны пытанням рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу ў дыдактычных і дыягнастычных матэрыялах, якія з'яўляюцца дадатковымі кампанентамі вучэбна-метадычных комплексаў па прадмеце «Беларуская мова» і рэкамендаваны для выкарыстання ў адукацыйным працэсе ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. У публікацыі аддаецца перавага пытанням фарміравання такіх прадметных кампетэнцый, як моўная, маўленчая, камунікацыйная, лінгвакультуралагічная і сацыякультурная. Асабліва ўвага звяртаецца на развіццё чытацкай пісьменнасці як метапрадметнага ўмення, якое патрэбна пры засваенні ўсіх вучэбных прадметаў падчас навучання асобы, а таксама пры яе сацыялізацыі.

Ключавыя словы: кампетэнтнасны падыход; дыдактычныя матэрыялы; дыягнастычныя матэрыялы; асобныя кампетэнцыі; метапрадметныя кампетэнцыі; прадметныя кампетэнцыі; чытацкая пісьменнасць.

Сучасны адукацыйны працэс накіраваны на практычную дзейнасць вучняў. Адным з метадалагічных падыходаў, арыентаваных на якасную адукацыю, з'яўляецца кампетэнтнасны падыход, які мае на мэце фарміраванне кампетэнцый, што будуць садзейнічаць вырашэнню асобных, прафесійных і сацыяльных задач. Як адзначае У. Ю. Смірноў, «вядучай мэтай адукацыі становіцца не назапашванне канкрэтных ведаў і развіццё асобных уменняў, а фарміраванне ўніверсальных вучэбных уменняў і на іх аснове засваенне базавых ведаў, а галоўнае – умення самастойна абнаўляць і ўдасканалваць сваю адукацыю ва ўмовах хутка зменлівай сацыякультурнай сітуацыі» [4, с. 91].

Выкарыстанне кампетэнтнаснай мадэлі ў навучанні патрабуе прымянення новых падыходаў да арганізацыі педагагічнага працэсу, актывізацыі адукацыйнай і пазнавальнай дзейнасці вучняў. Кампетэнтнасны падыход, звязаны з практыка-арыентаваным характарам адукацыйнага працэсу, накіраваны на развіццё ў вучняў асобных, метапрадметных і прадметных кампетэнцый. Асобная кампетэнцыя звязана з развіццём

асобы навучэнца. Што да метапрадметнай кампетэнцыі, то яе значэнне звязваецца з фарміраваннем у вучняў гатоўнасці да пазнавальнай дзейнасці, да засваення ўніверсальных вучэбных дзеянняў і міжпрадметных паняццяў, здольнасці рашаць тую ці іншую праблему пры дапамозе зв'язак з розных сфер вучэбнай дзейнасці. У адносінах да моўнай адукацыі кампетэнтнасны падыход прадугледжвае фарміраванне такіх прадметных кампетэнцый, як моўная, маўленчая, камунікатыўная, лінгвакультуралагічная і сацыякультурная.

Дапаможнікі па беларускай мове серыі «Кампетэнтнасны падыход» для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання прадстаўлены дыдактычнымі і дыягнастычнымі матэрыяламі, што з'яўляюцца дадатковымі кампанентамі вучэбна-метадычных комплексаў і падрыхтаваны ў адпаведнасці з канцэпцыяй прадмета «Беларуская мова» і праграмай па беларускай мове. Дыдактычныя матэрыялы грунтуюцца на прынцыпах індывідуалізацыі і дыферэнцыяцыі навучання і маюць на мэце пашырэнне і паглыбленне ведаў вучняў, удасканаленне навыкаў самастойнай і калектыўнай працы (у тым ліку працы ў групах), якая можа ажыццяўляцца як на ўроку, так і ў пазаўрочны час, развіццё асобасных, метапрадметных і прадметных кампетэнцый. Дыягнастычныя матэрыялы прызначаны для дыягностыкі і кантролю, ажыццяўлення прамежкавай і выніковай атэстацыі.

У аснову распрацоўкі сістэмы кампетэнтнасна арыентаваных практыкаванняў і заданняў пакладзены тэкстацэнтрычны падыход. Варта засяродзіць увагу на тым, што «тэкст як дыдактычны матэрыял выконвае інфарматыўную, эстэтычную, прагматычную функцыі» [3, с. 394], таму ўменне працаваць з ім садзейнічае эфектыўнасці засваення вучэбнага матэрыялу. Для рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу прапануецца комплексная праца з тэкстам, падчас якой, акрамя прачытання і аналізу прапанаванага вучэбнага тэксту, прадугледжваецца выкарыстанне і іншых крыніц інфармацыі (відэа- і аўдыяматэрыялы, інтэрнэт-крыніцы, лексікаграфічныя выданні і інш.), што будзе садзейнічаць развіццю прадметных, метапрадметных і асобасных кампетэнцый. Праца на аснове розных крыніц інфармацыі накіравана на фарміраванне аднаго з асноўных уменняў – актыўнае валоданне беларускай мовай, што непасрэдна звязана з уменнем карыстацца ёй у розных сферах дзейнасці і сітуацыях маўлення.

Кампетэнтнасна арыентаваныя дыдактычныя матэрыялы таксама накіраваны на фарміраванне чытацкай пісьменнасці вучняў, бо «здольнасць да чытання і разумення вучэбных тэкстаў, уменне здабываць інфармацыю з тэксту, пераасэнсоўваць яе і выкарыстоўваць для вырашэння разнастайных вучэбных і вучэбна-практычных задач патрэбна ў

працэсе навучання ўсім без выключэння прадметам, а таксама ў самастойным жыцці» [1, с. 11]. Складнікамі чытацкай пісьменнасці з'яўляюцца наступныя ўменні: а) выяўляць інфармацыю ў тэксце, што непасрэдна звязана са свядомым успрыманнем яго зместу (адказы на пытанні па змесце тэксту, вызначэнне пэўных звестак і інш.), б) інтэграваць і інтэрпрэтаваць паведамленне тэксту (падбор загалоўка, вызначэнне ролі моўнай адзінкі ў тэксце, тлумачэнне аўтарскага намеру пры выкарыстанні таго ці іншага моўнага сродку і інш.); в) асэнсоўваць і ацэньваць інфармацыю (супастаўленне інфармацыі з розных тэкстаў, тлумачэнне і абгрунтаванне ўласнай думкі).

Асаблівая ўвага падчас працы з тэкстам надаецца арфаэпічнай, слоўнікавай і граматычнай рабоце: тлумачацца незразумелыя словы і выразы, у тым ліку праз падбор аднакаранёвых слоў, падбіраюцца сінонімы і антонімы, аналізуюцца аманімічныя адзінкі, вызначаецца роля марфалагічных адзінак у тэксце, замяняюцца сінтаксічныя канструкцыі на сінанімічныя і інш. Праца з тэкстам прадугледжвае вырашэнне арфаграфічных і пунктуацыйных задач і абгрунтаванне ўласнага выбару.

Комплексная праца на аснове тэматычна аб'яднаных тэкстаў грамадска-палітычнай, адукацыйнай, культуралагічнай, сацыякультурнай тэматыкі і іншых крыніц інфармацыі будзе садзейнічаць рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу пры навучанні беларускай мове. «Тэкст як адзінка навучання, – адзначае Т. В. Жарабіла, – застаючыся формай камунікацыі, падпарадкоўваецца мэтам і задачам моўнай адукацыі і выхавання вучняў, уключаючы іх у працэс стварэння ў адпаведнасці з метадыкай камунікатыўнага навучання мове» [3, с. 394]. Кампетэнтнасна арыентаваныя практыкаванні і заданні, набліжаныя да рэальных зносін, паспрыяюць матывацыі навучання, выкарыстанню моўных адзінак у адпаведнасці са стылем, жанрам і сітуацыяй маўлення; пашыраць веды пра каштоўнасныя складнікі беларускай культуры, будуць садзейнічаць развіццю эмацыянальнай сферы і інтэлектуальных здольнасцей навучэнцаў, фарміраванню іх светапогляду, нацыянальнай свядомасці, актыўнай грамадзянскай пазіцыі, маральна-этычнай культуры асобы.

Выкарыстанне кампетэнтнасна арыентаваных матэрыялаў дапаможа сфарміраваць абагульненыя ўменні і навыкі, якія вучні могуць прымяняць у адпаведнасці з нормамі, прынятымі ў беларускай культуры, у розных камунікатыўных сітуацыях і сферах дзейнасці, для вырашэння любых жыццёвых і прафесійных праблем. Праца на аснове кампетэнтнасна арыентаваных заданняў будзе садзейнічаць развіццю асобы, здольнай да самаадукацыі, самаразвіцця, актыўнай сацыялізацыі, выкарыстання беларускай мовы ў аспекце дыялогу культур.

Звернем увагу на сістэму заданняў, што прапануюцца да тэксту пры вывучэнні тэмы «Маўленчыя зносіны» (11 клас) [2, с. 52–53]:

Прачытайце верш А. Пісьмянкова. Вызначце яго асноўную думку, абгрунтуйце выбар загалоўка.

Сустрэча

– Вітаю!	– Вітаю!
– Вітаю!	– Вітаю!
– Спяшаеш?	– Лятаеш?
– Спяшаю!..	– Лятаю!
Такая гаворка.	... Бяскрыла жартуем,
Такая сустрэча.	Што крылаў не чуем.
Дарога пад горку.	– Не чуем,
Бярэцца на вечар.	Не маем?
А можна ж іначай	– Спяшаем ^м ,
Вітацца, зямляча:	Спяшаем...

1. Які тып маўлення (маналог, дыялог, палілог) выкарыстоўвае аўтар?

2. Як аўтар прапануе вітацца? З якой мэтай ён выкарыстоўвае ў тэксце аднастаўныя і няпоўныя сказы?

3. Карыстаючыся зместам тэксту, раскажыце пра правілы і асноўныя сродкі арганізацыі эфектыўных маўленчых зносін.

4. Знайдзіце ў тэксце зваротак і вызначце, чым ён выражаны.

5. Зрабіце сінтаксічны разбор выдзеленага сказа. Замяніце яго сінанімічнай сінтаксічнай канструкцыяй.

6. Вызначце, да якой часціны мовы адносіцца слова *бяскрыла*. Рас-тлумачце, як утварылася гэта слова.

7. Запішыце прыклады зваротаў ветлівасці, што выкарыстоўваюцца пры выражэнні просьбы, пажадання, прапановы, адмаўлення. Выкары-стайце іх пры складанні дыялогаў.

8. Уявіце, што хутка юбілей Вашага дзядулі. Вам даручаюць падрых-таваць віншаванне ад усёй сям’і і даслаць яго на радыё. Нечакана вы давед-ваецеся, што радыёперадача, куды вы збіраецеся даслаць віншаванне, так-сама адзначае невялікі юбілей. Падрыхтуце два віншаванні да юбіляў. Па-кажыце асаблівасці моўнага і маўленчага афармлення тэкстаў.

Пры навучанні беларускай мове актуальнай з’яўляецца дыягностыка ведаў, уменняў і навыкаў вучняў, вызначэнне ступені сфарміраванасці той ці іншай кампетэнцыі. У сувязі з тым, што працэс развіцця кам-

петэнцый уяўляецца як бесперапынны, то пра ступень сфарміраванасці той ці іншай кампетэнцыі можна гаварыць толькі як пра ўзровень валодання мовай на пэўным этапе навучання.

Дыягностыка ажыццяўляецца на матэрыяле заданняў, распрацаваных на аснове тэкстаў розных стыляў, тыпаў і жанраў, у большасці выпадкаў аб'яднаных тэматычна. З улікам неабходнасці праверыць чытацкую пісьменнасць для аналізу прапануюцца не толькі ўрыўкі з мастацкіх і публіцыстычных твораў беларускіх пісьменнікаў, але і тэксты з розных камунікатыўных сітуацый чытання: прыватныя і афіцыйныя лісты, СМС, афіцыйныя дакументы, інструкцыі, звесткі пра грамадскія і гістрычныя падзеі, інфармацыя з інтэрнэта, сродкаў масавай інфармацыі, дапаможнікаў, энцыклапедый і інш. Такі падыход дазваляе высветліць, ці могуць вучні параўнаць і супаставіць думкі і меркаванні розных аўтараў адносна акрэсленай праблемы, вызначыць асаблівасці моўных і моўнавыяўленчых сродкаў, выкарыстаных аўтарамі тэкстаў для рэалізацыі пастаўленай задачы, выказаць уласнае меркаванне па закранутых пытаннях, аналізаваць, рабіць вывады і абагульненні на аснове інфармацыі з розных крыніц, ствараць уласныя тэксты пэўнага стылю, тыпу і жанру на прапанаваную тэму ў адпаведнасці з камунікатыўнай задачай і прагматычнай устаноўкай.

У цэлым кампетэнтасна арыентаваныя дыягнастычныя матэрыялы варта разглядаць як комплексную працу з тэкстам, якая пададзена сістэмай тэарэтычных пытанняў і практычных заданняў, накіраваных на вызначэнне ступені засваення пэўнага вучэбнага матэрыялу (тэмы, раздзела і інш.), пройдзенага за акрэслены тэрмін навучання (чвэрць, навучальны год і г. д.). Пры падрыхтоўцы пытанняў і заданняў для апытання адбіраўся матэрыял, які складае асноўную тэарэтычную частку вывучанай тэмы (раздзела); фактычны матэрыял, найбольш важны ў адукацыйным, пазнавальным, развіццёвым і выхаваўчым аспектах; практычныя заданні, што дазваляць меркаваць пра сфарміраванасць прадметных кампетэнцый; заданні і пытанні, якія патрабуюць ад вучняў умення самастойна працаваць.

Праверыць ступень сфарміраванасці моўнай і маўленчай кампетэнцыі дапамогуць заданні на засваенне паняцця пра тэкст, моўных адзінак і паняццяў, заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў ў маўленні, на развіццё розных відаў маўленчай дзейнасці і засваенне моўных норм.

На матэрыяле тэкстаў правяраецца ўменне рашаць арфаграфічныя і пунктуацыйныя задачы. Акрамя таго, для дыягностыкі араграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці прапануюцца перадтэкставыя практыкаванні, якія ў асноўным пададзены рознымі тыпамі дыктантаў: слоўніка-

вымі, каменціраванымі, папераджальнымі, тлумачальнымі, графічнымі лічбавымі, пісьмом па памяці, дыктантамі «Правяраю сябе», кантрольнымі з дадатковымі заданнямі і інш.

Значнае месца ў дыягнастычных матэрыялах адводзіцца практыкаванню рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага характару, на аснове якіх вызначаецца ўзровень сфарміраванасці камунікатыўнай кампетэнцыі. Да іх адносяцца пераклад з рускай мовы на беларускую, пераказ тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў, сачыненне на прапанаваную тэму на аснове прачытаных крыніц, апісанне помніка на матэрыяле інтэрнэт-крыніц, напісанне нататак у газету, прыватных і афіцыйных лістоў, падрыхтоўка тэкстаў запрашэння, прамовы, пытанняў для інтэрв'ю і інш.

Дыягностыка лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцыі ажыццяўляецца на матэрыяле тэкстаў адпаведнай тэматыкі, а таксама пры выкананні заданняў на выяўленне, характарыстыку і выкарыстанне нацыянальна маркіраваных моўных адзінак розных узроўняў, сімвалаў беларускай культуры, ветлівых зваротаў і выразаў, усведамленне нацыянальнай культуры ў кантэксце сусветнай і інш. У кампетэнтнасна арыентаваных дыягнастычных матэрыялах прапануюцца заданні на фарміраванне грамадзянскай пазіцыі вучня, яго нацыянальную самаідэнтыфікацыю, выяўленне прафесійнай траекторыі асобы, паважлівага стаўлення да нацыянальных маральна-духоўных і сямейных каштоўнасцей.

Дыягнастычныя матэрыялы дазваляюць ажыццяўляць навучальнае і кантрольнае тэсціраванне вучняў на аснове заданняў закрытага (з выбарам аднаго або некалькіх правільных адказаў з шэрагу прапанаваных) і адкрытага тыпу (самастойны адказ на пытанне без магчымасці выбару з некалькіх варыянтаў). Да заданняў закрытага тыпу адносяцца заданні на выбар аднаго з двух варыянтаў адказу; заданні на выбар аднаго або некалькіх адказаў з шэрага прапанаваных; заданні на ўстанаўленне адпаведнасці.

Аднак у дыягнастычных матэрыялах перавага аддаецца заданням адкрытага тыпу, бо якраз яны дазваляюць прасачыць здольнасць вучняў вырашаць пастаўленыя вучэбныя задачы шляхам выбару найбольш камунікатыўна мэтазгодных моўных сродкаў, знаходзіць аптымальнае рашэнне праблемнай маўленчай сітуацыі, дапамагаюць вызначыць сфарміраванасць умення класіфікаваць, аналізаваць, сістэматызаваць, абагульняць матэрыял, вусна і пісьмова абгрунтоўваць уласную думку.

Разгледзім сістэму заданняў, што прапануюцца для дыягностыкі па тэме «Просты сказ» (11 клас) [2, с. 133–134]:

Прачытайце выказванні пра класічную літаратуру. Вызначце стыль і жанр тэкстаў. Падбярыце да іх загаловкі.

I. «Новая зямля» Якуба Коласа – гэта не паэма. Гэта – звод паэм. Гэта – наш нацыянальны эпос, – як у фінаў «Калевала», як у калмыкаў «Джангар». Гэта – вялікая кніга нашай духоўнасці. Гэта – біблія нашай нацыянальнай славеснасці. Гэта – невымерная па сваіх багаццях скарбніца нашай роднай мовы. Гэта – беларуская ўсім сваім ладам-складам, самім духам сваім лексіка і фразеалогія, крылатыя выслоўі, фразеалагізмы, прымаўкі і прыгаворкі.

Каб ведаць наша мінулае і сучаснае нашу нацыянальную ментальнасць характар і душу беларуса нашу народную педагогіку ведаць амаль усё пра нашу прароду пра наш клімат нашы поры год.. пра асаблівасці гаспадарства на гэтай н.багатай але вельмі любай сэрцу сцяжыні зямлі трэба грунтоўна засвоіць «Новую зямлю» Якуба Коласа (Паводле Н. Гілевіча).

II. Неверагодна прыгожая і неверагодна адзінокая Цётка. Яна пранавала нам адметны і непаўторны шлях развіцця як нацыі. Вам не падабаюцца вершы Цёткі? А вы зірніце на яе постаць як на агмень – і ўбачыце, якой яскравай і неадназначнай яна была. Была. І ёсць для нас – беларусаў – нашай цёткаю (знарок пішу з малой літары), нашай Свяячкай, проста нават цётухнай, якая паспрыяла нацыянальнаму адраджэнню. У вас, пэўна, ёсць знаёмыя музычныя гурты, што выконваюць рэп? Дык вось, прапануйце ім – гэтым гуртам – праспяваць вершы Цёткі. Вазьміце любы твор на выбар. Ну, хаця б... «Веру беларуса» – і ўбачыце, як гэта такая «несучасная паэзія» на ўсю моц загучыць і сучасна, і актуальна, і модна (Паводле часопіса «Бярозка»).

1. Спішыце другі абзац першага тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Падкрэсліце выказнікі, вызначце іх тып і спосаб выражэння.

2. Аўтар называе «Новую зямлю»:

- 1) энцыклапедыяй беларускага жыцця;
- 2) скарбніцай нашай роднай мовы;
- 3) паэмай нашай духоўнасці.

3. Ці з'яўляецца правільным выказванне: Займеннікі *мы, вы, нашы* ў другім тэксце ужываюцца з абагульняльным значэннем.

1) так; 2) не.

4. Устанавіце адпаведнасць паміж сказам і яго відам паводле будовы. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літары і лічбы (напрыклад, А1Б2В3).

А) Неверагодна прыгожая і неверагодна адзінокая Цётка	1) двухсастаўны поўны
Б) Дык вось, прапануйце ім – гэтым гуртам – праспяваць вершы Цёткі	2) аднасастаўны назыўны
В) Гэта – вялікая кніга нашай духоўнасці	3) аднасастаўны пэўна-асабовы

5. Вызначце, чым з’яўляецца выдзеленае ў першым сказе другога тэксту спалучэнне слоў:

- 1) развітым адасобленым азначэннем, выражаным дзеепрыметнікамі;
- 2) адасобленым азначэннем, выражаным прыдаткам;
- 3) развітым адасобленым азначэннем, выражаным прыметнікамі;
- 4) неразвітым адасобленым азначэннем, выражаным прыметнікамі.

6. Перабудуйце другі сказ другога тэксту, ускладніўшы яго адасобленым азначэннем, выражаным дзеепрыметнікавым зваротам.

7. Пагадзіцеся / не пагадзіцеся са сцвярджэннем «Класічныя творы вельмі складаныя для ўспрымання, таму іх нецікава чытаць». Абгурунтуйце сваю думку.

Такім чынам, кампетэнтнасна арыентаваныя дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы па беларускай мове ў асноўным накіраваны на фарміраванне і вызначэнне ступені сфарміраванасці прадметных кампетэнцый, а таксама асобасных і метапрадметных, сярод якіх асноўная роля адводзіцца чытацкай пісьменнасці.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Валочка, Г. М.* Беларуская мова 10 клас. Дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы (базавы і павышаны ўзроўні): дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэдняй адукацыі з белар. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, С. М. Якуба. – Мазыр : Выснова, 2021. – 128 с.

2. *Валочка, Г. М.* Беларуская мова 11 клас. Дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы (базавы і павышаны ўзроўні): дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэдняй адукацыі з белар. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, С. М. Якуба. – Мазыр : Выснова, 2021. – 155 с.

3. *Жеребило, Т. В.* Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и дополн. / Т. В. Жеребило. – Назрань : ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.

4. *Смирнов, В. Ю.* Дидактические возможности учебников по русскому языку для формирования познавательных универсальных учебных действий / В. Ю. Смирнов // Вестник Марийского госуд. ун-та. – 2018. – Т. 12. – № 3(31). – С. 91–97.